

Сергій ПІШУН

ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

У статті дана спроба теоретичного аналізу та з'ясування закономірностей, специфіки взаємодії таких феноменів, як релігія й світопорядок, сутності і форм їхнього взаємозв'язку і взаємовпливів, а також позицій вчених щодо даної проблеми.

Ключові слова: Бог, буття, людина, міфологія, природа, релігія, світогляд, філософія.

Постановка проблеми. Світогляд людини визначається насамперед тим, як вона розв'язує питання про відношення мислення до буття, свідомості до матерії, питання про те, як відноситься наше знання до навколишнього світу – чи можемо ми пізнати його, чи ні. Це питання називається основним питанням філософії. Залежно від того, як воно вирішується, світогляд може бути матеріалістичним або ідеалістичним. Науковий, матеріалістичний світогляд виходить із того, що первинним є буття, матерія. Матерія – це та основа, яка у своєму розвитку породжує свідомість і зумовлює її розвиток. Свідомість є вторинною, похідною від матерії. У своїй свідомості людина відображає навколишній світ.

З протилежних позицій вирішує це питання релігійний світогляд. Первинним проголошується духовний, нематеріальний початок. У всіх релігіях цим початком є Бог, що володіє абсолютною мудрістю і всесиллям, творець і управитель, у владі якого знаходяться долі світу та людства. Світогляд людини, визначаючи її підхід до предметів і явищ світу, не може не впливати (інколи дуже серйозно) на всі вектори її життя, на трудову діяльність і духовні запити. “Сакральна наука і ритуал були найбільш ранні організовані форми людського знання, і порядок релігійної церемонії розглядався в кожному суспільстві архаїчної культури як модель або архетип світопорядку” [3].

Аналіз актуальних досліджень. Загальні проблеми світогляду, його типи й історичні форми досліджували Р. Арцишевський, С. Бондарук, В. Бортников, С. Возняк, Л. Кондратик, І. Остапйовський, С. Провальський, А. Сищук. Окремі питання специфіки релігійного світогляду з'ясовували М. Закович, А. Колодний, Б. Лобовик, А. Лосєв, А. Черній та ін.

Метою даної статті є з'ясування закономірностей специфіки взаємодії таких феноменів, як релігія й світопорядок, що становлять суттєвий аспект релігійного світорозуміння.

Виклад основного матеріалу. Все визначено у Всесвіті “числом, мірою, вагою”. У твердості і послідовності порядку природи Біблія вбачає велич Творця. Всі псалми Давида пройняті живим відчуттям цієї величі, що проявляється в природних законах. Про подібний прояв Божественної волі через природний порядок говорять, безумовно, і святі Писання. “Він поставив

землю, – зазначається в Біблії, – на твердих підставах: не поколивається вона у віки і віки... Він створив Місяць для показу часу, Сонце знає свій захід” (Пс. 103, 5, 19). “Всесвіт твердий, не підвигнеться” (Пс. 92). “Хваліть Його, Сонце і Місяць; хвалять Його всі зірки світла. Хваліть Його небеса і води, які вище небес... Він повелів і створилося, поставив їх на віки і віки” (Пс. 148, 4–6). За визначенням Господа, справи Його від початку, і від створення їх він розділив частини їх. Навік влаштував він справи свої і початок їх – в роди їх... “По слову Його зірки стоять по чину і не втомлюються на варті своїй... Через Нього все успішно досягає свого призначення, і все тримається словом Його” (Сір. 16, 26, 27, 43, 11).

Якщо суто в міфічній традиції складові елементи Всесвіту повністю є уподібненими до людських органів, то в наступну епоху йдеться про перехід від образу до культурологічного розуміння космогенезу. Упорядкування, перетворення Хаосу на Космос несе вже ознаки не тільки переходу від “темряви до світла”, “від води до суші”, але й “від порожнини до речовини”, “від неоформленого до оформленого”, змодельованого. Впровадження таких тлумачень міфу та герменевтичне роз’яснення застарілих його значень супроводжувало становлення й розвиток філософії Стародавньої Греції. Поступово природні засади, які домінували в ранній міфології, поступаються засадам культурним, що безпосередньо позначається на варіантах розуміння міфології. Саме на цей чинник зважають давні греки, в тому числі й при поясненні Космосу. Слушно підкреслює значення культурного виміру в еллінському світосприйнятті Джозеф Кемпбелл, коли стверджує: “Стародавні греки вважали, що музика та інші мистецтва призначені для того, щоб налаштовувати думки людини на вселенську гармонію, від якої її відволікають земна праця та турботи” [5, с. 8].

Варто згадати серед перших інтерпретаторів міфології Евгемера, давньогрецького автора III ст. до н.е., позиція якого особливо вплинула на історію логіко-раціонального освоєння міфології. Завдяки йому в еллінську свідомість увійшла думка, згідно з якою окремі божества спочатку були великими людьми, що шанувалися за свої особливі діяння на благо людства. Тобто, як підкреслюють Є. М. Мелетинський і С. О. Токарев, “він бачив у міфічних образах обожнених історичних діячів” [8, с. 16]. Відхід від алегоричного тлумачення міфології та фактично першу концептуалізацію міфічної традиції знаходимо у Платона. На його думку, міфи, “взагалі говорячи, є неправда, але є в них і істина” [11, с. 140].

Релігійна точка зору не виключає дії законів природи, але самі ці закони вважає проявом волі Божої, Божим творінням. У самій закономірності та через цю закономірність виявляється та Божественна сила, яка є основою будь-якого буття. Закономірність природи для релігійної свідомості зберігається повною мірою, але вона сама отримує релігійний сенс, а не розглядається як щось випадкове, що виникло. Релігійне розуміння не тільки не суперечить ідеї закономірності, але, навпаки, тільки воно одне додає їй сенс і розумну підставу. Атеїсти неодмінно хочуть представити

волю Божу, дію Божества як щось суб'єктивне довільне, таке, що виключає безумовно встановлений порядок. Таке уявлення цілковито неправомірно приписується ними релігійному світогляду. Ніяких підстав для цього у християнському ученні і церковній традиції не можна знайти. Навпаки, і Біблія, і християнська література далекі від приписування Богу випадкових бажань і витребеньок і ясно вказують на певний порядок природи, встановлений Богом у творінні.

Відношення людини до будь-чого – це частковий аспект обраного нею способу буття у світі, який не можна адекватно зрозуміти без осмислення базисних структур її “я”. “Трансцендентальне як апріорна можливість пізнавати різні види пізнання відкриває можливість постулювати свободи без передумов невизначеного початку, що орієнтує на суб'єктивність, пов'язану зі станом самодостатності людини як супровідником процесу пізнання” [4, с. 121, 421–424].

Чому ж усвідомлення себе творцем, перетворення особистості на “останню інстанцію” призводить, згідно з християнським переконанням, до її руйнування? Тому, що це замикає внутрішній світ людини рамками її власної свідомості, не даючи їй можливості відмовитися від турбот по оберіганню свого одиничного “я” і закриваючи вихід у трансцендентну по відношенню до “я” сферу. Вийти в неї можна тільки тому, хто знайшов дар упокорювання, усвідомивши себе “меншим”. Тому шлях до Бога альтернативний шляху до Розуму. Вихідні інтенції релігійної і наукової свідомості несумісні: не можна одночасно просуватися і по шляху розуму, і по шляху віри, оскільки кожен план існування має свої власні закони, а головне, припускає функціонування двох взаємовиключних екзистенціальних установок. Тому одне з вимірювань людського існування проголошується “справжнім”, “істинним”, а інше тлумачиться як помилка, відхилення від єдино правильного шляху.

Погляд на світ з позиції свого “я”, усвідомлення значущості останнього як творчого початку, відчуття автономії своєї особистості, що виступає як причина (суб'єкт) дій, можливість вільного конструювання інтелектуальних світів, що використовуються як інструмент перетворення реального світу для створення “другої природи”, – все це фундаментальні передумови виникнення і розгортання наукового й будь-якого іншого виду раціональної діяльності. Саме це властиве людині в її повсякденному житті і в науковій діяльності. Водночас особистісна самосвідомість, яка примушувала, не покладаючись на Божу волю, шукати лише в самому собі останню причину всіх своїх вчинків і покладати на себе відповідальність за їх результати, вважається християнством головною перешкодою для досягнення Блаженства. Кожному типу свідомості відповідає своя “система координат”, у рамках якої людина формує образи світу, окремих явищ, погляду на саму себе і норми своєї поведінки. Людина не здатна довільним чином змінювати своє відношення до природи; така зміна неодмінно зачіпає екзистенційне ядро її особистості.

Релігія бачить своє завдання в тому, щоб вказати людині “шлях життя”, сформувати її життєві установки і спосіб поведінки. Для цього вона пропонує

людині звернутися до себе, заглянути в себе, стверджуючи, що саме тут, у глибині душі, може бути знайдений безпосередній контакт із першоосновою буття, з головним принципом життєустрою. Встановивши цей контакт, людина отримує точку опори, необхідну, щоб вистояти і не розгубити свою душу у вихорі життєвих обставин. “Усвідомлення у міфології такої складної ієрархічної системи світу, як “природа – суспільство – культура – людина – мова”, сприяло розвитку моральних стосунків, зокрема різного роду табу” [6, с. 28]. Релігія стверджує, по-перше, що кожен універсум повинен оцінюватися незалежно від його ефективності в справі оволодіння природними або соціальними силами, отже, не за кількістю зовнішніх благ, що доступні людям, а по тому, чи гарантує він досягнення внутрішнього світу, згоди з самим собою, чи гарантує бадьорість і міцність духу, тобто виходячи з християнської термінології, Блаженне життя. По-друге, поділ усіх можливих “життєвих універсумів” на належні, такі, що забезпечують Блаженне життя, і неналежні, такі, що роблять своїх володарів нещасними людьми. Нарешті, і це, мабуть, наріжний пункт, – релігійний світогляд наполягає на тому, що належний стан внутрішнього світу визначається відповідністю його устрою фундаментальним принципам світопорядку; людина набуває шуканої нею точки опори у тій мірі, в якій вона проривається з полону думок, відчуттів, переживань, пов’язаних з її повсякденними турботами про виживання, прагне до вічних початків усього сутого.

У релігійному уявленні світ поділяється на той, що існує, і вигаданий, при цьому земні сили набувають форми неземних. Наша планета не розкриває нам повністю своїх таємниць. З упевненістю можна сказати лише одне: Земля значно складніша система, ніж це вважалося. Уявлення людей про Землю постійно змінюються. “Вже з найдавніших часів у рамках міфологічного світорозуміння простежується тенденція сприйняття Землі і всієї навколишньої дійсності як живої, одухотвореної. З одного боку, це відображало прагнення людини гармоніювати свої відносини з природою, на лоні якої розгорталася життєдіяльність мислячих істот, а з другого, було спробою осмислити природу за аналогією з самою людиною” [9, с. 164].

Пізніше така тенденція знайшла відгук у різних філософських і природничо-наукових концепціях. У релігійних образах і уявленнях люди втілюють свої сподівання, відчуття, прагнення. Непомітно для себе вони переносять на навколишній світ природи свої суто людські властивості та ті відносини, які властиві суспільному життю людей. Захисники релігії стверджують, що людина була релігійна завжди, вона завжди вірила в надприродне. Проте численні знахідки учених, що вивчають побут і культуру стародавніх народів, показують, що спочатку свідомість первісної людини була вільна від яких-небудь релігійних вірувань. Від тварин люди не могли успадкувати ніякої релігії. У головах первісних людей відбивалися тільки ті процеси, які були пов’язані з добуванням їжі, з виготовленням знарядь праці тощо. Не розуміючи причин природних явищ та не усвідомлюючи того, що відбувається навколо них, люди стали одухотворяти предмети і сили

природи, наділяти їх надприродними властивостями. Різні сприятливі явища вони вважали добрими, а ті, які приносили хвороби, голод, смерть, навпаки, – злими. Пізніше люди стали уявляти їх у вигляді могутніх істот – духів, демонів та ін.

Земля, вода, повітря, вогонь – чотири першоеlementи, які подаються в багатьох філософських системах. У міфах різних народів вони набувають рис живих істот, які обожнювалися. Ось чому поряд із Землею творцями світу постають Вода (океан, море), Небо і Сонце як символ небесного вогню, що подає світло і тепло. Бог створив сонце для того, щоб привести мінливі стани земної кулі в такий порядок, при якому живі істоти, люди і звірі могли б мешкати на його поверхні. Людина є найрозумніша з істот, прагне пізнати невидиме буття Бога через споглядання світу, і тому сонце сприяє здійсненню основного задуму творіння: без нього рід людський не міг би існувати і розмножуватися.

Добитися влади над духовними силами або умилостивити їх і повернути на свій бік було найважливішим завданням наших віддалених предків у їх боротьбі з природою. Сни, галюцинації, одкровення, марновірства були для них тісно і нерозривно пов'язані з реальними фактами. У порівняно недавній час люди ледве підозрювали і погано розуміли різницю між тим, що достовірно відомо, і тим, що тільки здається, між особистою і безособовою формою буття. Вони з повною довірою ставилися до всього, що живо представлялося їх уяві, що думка їх вважала істинним. І що б не стверджував будь-який оповідач, слухачі сліпо вірили йому. Наївне ставлення до істини ще не похитнулося. На більшість речей дивилися з погляду того першого і зовнішнього враження, яке вони справляють на людську уяву, і увага поглиналася виключно естетичною і драматичною сторонами явищ.

Цікаву підставу для роздумів дають дослідження міфології найрізноманітніших народів. Прогноз еволюціоністів був у цьому відношенні простим і скороспішним. Спочатку під впливом марновірного страху перед стихіями природи люди повинні обожнювати їх, потім оформити свої уявлення про божества в конкретному вигляді: людей або звірів, нарешті, завдяки збільшенню бази природничонаукових знань про єдність навколишнього світу, прийти до більш відвертої філософської ідеї – єдинобожжя, формуванню якої повинні допомагати і соціальні чинники.

Але як і всі інші прогнози еволюційної теорії, це так само безславно провалилося. Виявилось, що багатобожжя, віра в різних духів і обожнювання природних стихій з'являються в пізніших варіантах міфологій. Найстародавніші редакції космогонічних міфів сходять до поняття про Єдиний, непомітний, трансцендентний світ Творця. Багато язичників зберегли уявлення про якесь головне Божество, від якого походить усе, але просто не вважають за корисне поклонятися йому, або ж не вважають себе гідним такого поклоніння.

Що ж до змісту стародавніх міфів, найбільш ранніх редакцій, то у всіх частинах землі збереглися якісь загальні риси оповідання. Відзначимо лише деякі з них, що смутно відображають біблійну розповідь:

1. Міфи оповідають про те, що перші люди мали якісь знання і надприродні уміння, отримані від плодів якогось дерева, але потім втрачені унаслідок гніву Бога, що послав на землю глобальну катастрофу. У християнському біблейському трактуванні це були надприродні знання і надчуттєві (екстрасенсорні) здібності, що даровані при створенні першої людини, але унаслідок гріхопадіння спрямовані нею на зло, на спілкування із занепалими духами. Саме цими знаннями і здібностями, мабуть, пояснюються успіхи якнайдавніших цивілізацій. Характерним є образ змія, що постійно зустрічається в міфах, при “дереві пізнання”.

2. Катастрофою, що є кінцем першої цивілізації, повсюдно, буквально у всіх народів землі, вважається Всесвітній потоп, що включає не тільки водне потоплення, але й могутнє горотворення, викидання з надр землі великої кількості гірських порід. Остання обставина відзначається у ряді американських міфів і відсутня в Біблії.

3. Загальні риси опису потопу також близькі у міфах різних племен. Це насамперед надприродний прогноз, даний через одного пророка (Ноя) усьому людству, але ще не справив враження ні на кого, окрім проповідника. Далі рятуються тільки Ной, його дружина та діти на особливо побудованому судні, а решта людей і звірів гине. Характерно, що на борт ковчега взяті самі різні тварини. Під кінець судно Ноя зупиняється на високій горі, і щоб дізнатися, чи не пішла на спад вода, Ной тричі випускає зі свого ковчега птахів, поки птах не принесе йому зелену гілку. Вийшовши з ковчега, Ной бачить веселку. Нарешті, він розводить вогонь і приносить жертву (у деяких народів – щось смажить), причому всюди це вогненне жертвопринесення має значення якогось спілкування Ноя з Божеством. У Біблії – це жертва, сприятлива Богові, в деяких міфах по диму від цієї жертви боги дізнаються, що не всі люди загинули, у будь-якому випадку цей вогонь має прямий релігійний сенс.

Так або інакше спільність усіх цих рис стародавнього оповідання про земну історію, що передає коротко основну сюжетну лінію, ніяк не випадкова. З давніх часів люди бачать свою історію практично однаково у тому, що стосується зовнішнього перебігу подій, хоча духовний причинно-наслідковий зв'язок цих подій всі розуміють по-різному. Усюди присутні три основні межі, що спростовують еволюційну концепцію:

- 1) в давнину люди були вельми цивілізовані;
- 2) вони були позбавлені плодів цивілізації унаслідок божественного гніву або, так скажемо, з причин релігійно-етичного плану;
- 3) покарання людей здійснене Всесвітнім потопом.

Єдино достовірним і духовно-уявленим варіантом цього загальнолюдського історичного оповідання є біблійна розповідь. Світ у своїй основі надприродний, вищий за наукове розуміння. Тим більше це

стосується існування життя, а ще більшою мірою – розуму, душі та совісті людини. Пізнання того, що для людини істотно важливе, здійснюється насамперед правильною вірою в Одкровення Боже, побічно підкріплюване свідоцтвами дійсної науки. Обидві – віра та наука – сповіщають нам не тільки про те, як світ губиться людським гріхом, але й про те, як Бог рятує цей світ і людину і навіть приводить їх до стану, кращого за первісний. Дійсно, незгідно із добротою і всемогутністю Божою було б допустити так чудово створеному світу бути загубленим розумними тваринами, що збунтувалися проти Бога.

І в переказах безлічі народів у самому різному вигляді з'являється надія на майбутній порятунок і оновлення світу. Більш послідовного погляду на це питання ми ніде, окрім Священного Писання, Нового Завіту, не знайдемо. Ради порятунку світу та спокутування людини від гріха Син Божий приходить на землю, стає Людиною, страждає і вмирає за гріхи наші і перемагає смерть своїм Воскресінням.

Міфічний тип ставлення до оточуючого світу не відмінений розвитком цивілізації. Він функціонує, бо таке світобачення інколи під силу митцям. Зберігаючись ніби на периферії нашої цивілізації, він свідчить, проте, про наявність інших вимірювань людського буття.

Ідеалізації міфу сприяє те, що він є антиподом науки як форми суспільної свідомості, та технократичних компонентів у соціальній структурі. Але ця ідеалізація несе з собою і деякі втрати: міфологічна свідомість руйнується наукою, а традиційна культура руйнується прогресуючим розвитком техніки. І все ж таки “міфічний” тип відношення до світу не відмінений розвитком технічного прогресу.

Цей тип сприйняття світу є не тільки фантастичним спотворенням дійсності: виходячи з нього, обережно, критично користуючись даними цього досить складного бачення, можна проникнути в найглибші тайники справжнього незупинного буття, що творчо змінюється. Трансцендентність усякого буття за межами самого себе у просторі та часі, взаємопроникнення елементів світу, що виникає звідси, надають символічного характеру багатьом подіям і процесам (у сенсі реального символізму, а не умовного). “Міфічне світобачення стало у наш час предметом посиленої уваги вчених і філософів” [1, с. 300].

Релігійна точка зору не виключає дії законів природи, але самі ці закони вважає проявом волі Божої, Божим творінням. У самій закономірності та через цю закономірність виявляється та божественна сила, яка є основою всякого буття. Закономірність усього сутого для релігійної свідомості зберігається повною мірою, але вона сама отримує релігійний сенс, а не розглядається як щось випадкове. Релігійне розуміння не тільки не суперечить ідеї закономірності, але, навпаки, тільки воно одне додає їй сенс і розумну підставу. Разом із фантастичними, збоченими уявленнями про навколишній світ людство накопичувало і позитивні знання. Практичні потреби людей, прагнення добитися кращих умов існування примушували їх вести боротьбу з природою. У процесі цієї боротьби у людини поступово

з'являлося все більше й більше спостережень, досвіду. Стикаючись із стихіями природи і випробовуючи на собі їх могутність, люди хотіли знати, чим викликана шкідлива дія природних сил, чому іноді вони бувають сприятливими, а іноді руйнівними, чи можна підпорядкувати їх своїй волі та керувати ними. Перед людьми виникали питання про те, що є навколишня дійсність і яке місце в ній людини. Уважно спостерігаючи те, що їх оточує, вони знаходили дійсні причини різних природних явищ. Так народжувалися зачатки науки.

Побудова картини світу, принципи пізнання, які були тут описані, характерні для міфічного світосприймання, для збагнення природи, супутнього релігійній установці свідомості. Здатність так бачити світ – похідна від того відчуття буття, про яке йшлося вище. Відчуття буття, безкорислива радість буття – стан, який під силу небагатьом. Але він вказує на граничну точку, до якої спрямована релігійна свідомість. Ця точка трансцендентна світу, в якому розгортається творча активність людини, що виявляється в її господарській, науковій, суспільній та інших видах діяльності. Якщо раціонально-діахронічна установка свідомості зростає із зацікавленого відношення до благ “світу цього”, необхідних для виживання людини як кінцевої істоти, то релігійна не тільки затверджує благоговійно-безкорисливе відношення до буття, але і вчить такому відношенню, вказуючи шлях до отримання досвіду безпосереднього переживання буття.

Відсутність подібного досвіду перетворює людину на раба власної активності, а природу, що її оточує, – в матеріал перетворюючої діяльності. Які б при цьому гарні та красиві слова не промовлялися про необхідність берегти природу, про цінність усього живого, це мало що змінить, якщо на реальній шкалі цінностей володіння життєвими благами означатиме більше, ніж саме життя. Тільки зіткнення, хоч би короткочасне, з буттям навчає радіти іншим радощам, створює протиположний активізму, що набуває в протилежному випадку руйнівних форм.

Висновки. Причетність світу буття відкриває людині можливість, знаходячись у звичайному світі – світі взаємодій, корегувати свою поведінку відповідно до “побутової” шкали цінностей, накладаючи жорсткі обмеження на характер і масштаб своїх дій. Тим самим створюється передумова для такого способу людської життєдіяльності та існування, який не призводить до катастрофи.

Література

1. Архиепископ Иоанн Сан-францисский. Избранное / Архиепископ Иоанн Сан-францисский. – Петрозаводск : Святой остров, 1992. – С. 571.
2. Вернадський В. І. Вибрані праці : зб. наук. праць / В. І. Вернадський. – К. : Наукова думка, 2005. – 303 с.
3. Доусон К. Г. Религия и культура / К. Г. Доусон / пер. с англ. ; К. Кожурин. Я. – СПб. : Алетейя, 2000. – 281 с.
4. Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – М., 1999. – Т. 3. – 799 с.
5. Кемпбелл Дж. Мифы, в которых нам жить / Дж. Кемпбелл ; пер. с англ. Кирилла Семёнова. – К. : София, 2002. – 256 с.

6. Круть И. В. Очерки истории представлений о взаимоотношении природы и общества / И. В. Круть, И. М. Забелин. – М. : Наука, 1988. – 414 с.
 7. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. – М., 1991. – 525 с.
 8. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2-х т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. Энциклопедия, 1991. – Т. 1. А–К. – 671 с.
 9. Мозговий, І. П. Земля як одухотворена істота : історико-філософський зріз підходу до проблеми / І. П. Мозговий // Сучасна картина світу: інтеграція наукового і позанаукового знання : зб. наук. праць. – Суми : Мрія ; УАБС, 2004. – Вип. 3. – С. 164–169.
 10. Несмеенов Е. Е. Основы философии в вопросах и ответах / Е. Е. Несмеенов. – М., 1997.
 11. Платон. Государство // Собр. соч. : в 4-х т. – М. : Мысль, 1994. – Т. 3. – С. 140–312.
- Отримано 01.02.2012

Summary

Pishun Sergii. The phenomenon of religious worldview: the philosophical analysis.

The article presents a theoretical analysis and the attempt to determine the specificity of interaction patterns and phenomena such as religion and world order, the nature and forms of their relationships and interactions, and the positions of scientists regarding the issue too.

Keywords: *God, existence, mythology, nature, religion, worldview, philosophy.*